

Širenje židovske kulture medju poganima.

Napisao nadrabin Dr. Rudolf Glück, Varaždin.

Ako je ikoje vrijeme bilo podobno, da radi sveopće ljudske pokvarenosti izazove drugi potop za zator ljudskoga roda, bilo je to zacijele ono vrijeme, kad Juda nije više imao žezla, a Rim je gospodovao svijetom. Genij i politika Rima, koji je razvitak svoje snage samo zato upotrebljavao, da na ruševinama čudorednosti i pravde postane gospodarom svih naroda, dotjerali su nadmoću oružja dotle, da je Rim postao žarištem divlje vatre pokvarenosti, a iskre te vatre nijesu se samo razasule po ostalom svijetu, nego su se od ostalih naroda iznova rasplamsale i opet u nj povratile. Tacit¹⁾ je nazvao veliki Rim središtem opaćina i besramnosti, gdje je oboje imalo ne samo svoje ročište, nego i čast i poštivanje. To je bilo mjesto, gdje je i politika postavila sve bogove naroda, ma keliko oni zli bili, ako je samo time mogla k sebi privući narode ili njihov novac. Tu stajahu na oltarima bogovi, koje je, posmatrajući ih kao ljude, valjalo kazniti kao zločince. Tu je čak i vršenje sramotnih djela postalo sredstvom bogoštovna čina, a oskvrnuće čistoće i bračne vjernosti svetom žrtvom. Samo neka ne bude prekršaja protiv otadžbine ili prijestolja, a sve druge dužnosti bile su ostavljene samovolji. I sve to događalo se u vrijeme rimske prosvjete. Grčka, koja je u političkom natjecanju podlegla moćnome Rimu, bila mu je ne samo dorasla u krivovjerstvu i moralnoj pokvarenosti, nego ga je još i obogatila svakojakim proizvodima svoje raskoši, osobito zato, što je grčki jezik postao ljubimcem Rima pa i mnogih drugih naroda.

K tomu u starome vijeku ni kod Rimljana ni kod Grka nije bilo ni govora o vjerskoj snošljivosti. Tako je na primjer postupak sirskeg kralja Antioha Epifana prema Židovima bio formalno vjersko proganjanje. Oni su se imali svakim sredstvom, pa i krvavom okrutnošću prisiliti, da svoga Boga i njegove zapovijedi zataje i poklone se helenskim bogovima. To se nije događalo iz čiste gorljivosti prema Zeusu i Apolonu. Kralj je zato imao svoje političke razloge. Dok je postojala židovska vjera, nije se mogao taj narod potpuno stopiti sa Greima i Sircima. Židovi ostadoše vazda strogo odijeljen narod za sebe, koji je

doduše plaćao porez, ali se nije mogao nikada sasvim podložiti niti postati sastavnim dijelom kompaktne, jedinstvene države. Pod rimskim gospodstvom nije se više takova šta događalo, jer grčki gradovi nijesu više zato imali moći, a Rimljani sami nijesu toga nikada činili, ne možda zato, što bi ih pri tom vodio kakav princip vjerske snošljivosti, nego zato, što se kod poganskih religija uopće, a osobito prema rimskom shvaćanju, radilo u svemu o vanjštini, o propisnom vršenju obreda, a nimalo o unutarnjem osjećaju; nikada se najme nije dogodilo, da bi se tko ustručavao da radi svoga mišljenja ili radi savjesti sudjeluje kod kulta državnih bogova. Istom kod Židova i kršćana doživljeli su Rimljani i Grei faktični otpor protiv državne vjere, osnovan na nauci i osvjeđočenju. Ipak su Židovi vazda tražili prilike, da uoče bez svake predrasude veličinu kulture i da dublje upoznaju napredak klasičnih naroda, koji je imao veliku važnost za budućnost, pak su s tim narodima došli naskoro do uže duševne veze. U njihovoj sredini pojavila se živa želja, da među ljudstvom, koje je težilo za civilizacijom, prošire uzvišene ideje mozaizma, koji je objavljen na Sinaju, i da tim idejama oplode život naroda. Za obraćanje djelovalo se divnim uspjesima, koji su osobito dobro došli kršćanstvu i njegovim apostolima. Vjernu sliku, kako je gorljiva bila revnost u obraćanju na svoju vjeru kod Židova diaspore u poslednim pretkršćanskim stoljećima, pruža nam najstarija židovska sibila. U sreima Židova diaspore buktjela je neugasiva vatra, koja ih je podžizala, da uzvišenu čudorednu nauku Mojsija i proroka unesu među izopačeni poganski svijet: Riječ proroka Ješaje¹⁾: »Ja sam te postavio, da budeš svijetlo poganima«, kao i riječi proroka Hoseje²⁾: »I ja ih zasadih u zemlji«, koje (prema Pesahimu 87b) R. Eleazar ovako tumači: »Bog je razasuo Izraelce među narode samo zato, da pagane u velikim masama obrate«. I te su se riječe probudile u njima do potpune svijesti, te su neprestano naviještali riječ božju, kao da ih neka viša sila na to nagoni.

To, što su palestinski Židovi za sirskeg gospodstva došli u doticaj sa grčkim življenjem i mišljenjem, urodilo je zlim plodom, stvaranjem saducejstva; ali uopće htjeli su tamošnji Židovi da se ograde protiv književnosti i nauke, s kojom ih vezahu najbolnije uspomene. Drugačije bilo je u Egiptu. Položaj je Židova ondje, prisposobivši ga s prijašnjim, bio povoljan. Oni sačinjavahu od prilike sedminu pučanstva u zemlji, imadjahu u Aleksandriji vlastite četvrti, što više oni posjedovahu i vjersko središte, hram. Onija, sin Onije III., velikog svećenika u Jerusalemu, koji bijaše svrgnut i umoren, dobio je od Ptolomeja Filometora, zaštitnika egipatskih Židova, u vrijeme, kad je hram u Jerusalemu bio izvrgnut poganskom oskrvnuću, dozvolu, da na razvalinama po-

¹⁾ Jesaja 49, 6.

²⁾ 2, 25.

ganskog hrama kod Leontopola dade sagraditi svetište za židovsku uporabu, g. 152, pr. Kr.¹⁾

U prvoj polovici drugoga stoljeća pr. Kr. živio je u Aleksandriji peripatetik Aristobul, svećeničkog roda i učitelj kralja Ptolomeja Filometora, koji je poduzeo da jednim djelom na dobrom grčkom jeziku pokaže, da su najstariji i najbolji grčki pjesnici i filozofi poznavali nauku Mojsijevu i potvrđivali istine svetih knjiga svojim izrekama, koje su jednako glasile; napose da je Platon crpao iz jednoga staroga grčkog prijevoda Pentateuha. Aristobul je izjavio, da su Pitagoru poučavali učenici ili sljedbenici Jeremijini. Filon²⁾ vidi u Heladi koljevku znanosti i prave ljudske obrazovanosti, ali je bio mišljenja, da je najbolja od toga znanja poteklo iz hebrejskog vrela. Tako se nauka Heraklitova svodi na Mojsija³⁾.

Zenon je gojenac židovske mudrosti; i u zakonima grčkim ima mnogo židovskoga. Platonova nauka o idejama jedna je od onih, koje je Filon uzeo kao temelj ne samo zato, što su se sasvim slagale s njegovim gledištem, nego i zato, jer ih je našao već kod aleksandrijskih Židova. On se pozivlje na židovske tumače Sv. Pisma, koji da su pokazali, da se ova nauka o idejama nalazi u Sv. Pismu⁴⁾. Moglo bi se činiti čudnim, što je u metežu bogoslužja, koja se odlikovahu šarenilom i nadmetahu obećanjima, od vremena Augustovih našla mjesta medju poganstvom i židovska vjera, koja je svojim jednostavnim bogoslužjem, bez kipova, bez žrtava i bez ceremonija bila u potpunoj opreci prema poganskom bogoslužju. Ali upravo ona čežnja za jedinim, svježajućim i svemogućim Bogom, koje radi mnoštva i zahtjeva bogova raskidana svijest pogana inače nigdje nije mogla da smiri, tumači, zašto je Bog staroga zavjeta u Rimu i gdje je god bilo židovskih sinagoga, privlačio brojne poganske obraćenike. Upravo to, što on nije bio jedan od mnogih te nije uza se nikoga drugoga podnosio; što se nikakvi miti nijesu vezali uz njegovo ime, to ja predobilo umornu fantaziju mnogoga poganina, koja tražila uzvišenije i manje antropomorfsko biće, a održavanje subote, zakona o jelu i stanovitih molitava nametalo im je jaram, koji su rado snosili, jer čovjeka najlakše i najljepše umiruje, kad je svijestan, da je službu izvršio u određenoj i strogo propisanoj formi. Svakako je mnogima u ono doba židovski Bog bio tuđe, ne shvaćeno biće, tako da je Juvenal držao, da se Židovi mole samo oblacima i praznome nebu. Ali unatoč tome i premda su Židovi bili više mrženi i prezirani, nego ikoji drugi narod, ipak se sve više pristaša priklanjalno održavanju židovskih običaja, tako da se Senaka⁵⁾ mogao već tužiti, da su se običaji

¹⁾ Döllingers Kirchengesch. Heidentum u. Judentum p. 336

²⁾ Quis rer. div. haer. p. 346.

³⁾ De Mose 2. p. 842—(204).

⁴⁾ Quis rer. div. 520.

⁵⁾ Senesa. De superst. ed. Haase III. p. 427.

onoga prezrenoga naroda raširili u sve zemlje i da su pobijedjeni nametnuli zakone pobjednicima. On je držao, da je obdržavanje subote samo jedno od mnogih praznovjerja, jer se pri tom gubi sedmina života u neradu, te mnogo toga, gdje se radi tačno o vremenu, propada zato, što se baš onda ne učini.

Prema Jos. Flav. Antiqu. XX. 2, 1. primila je adiabenska kraljica Helena zajedno sa svojim sinom Izatom židovsku vjeru, oko godine 47. pos. Kr. (isp. Brüll Jahrb. 1. 66.) a time se tu-mači velika napučenost toga kraja.

Adiabena je prema Talmudu Jebamot 17 a חב"ב tamo se naime veli: חב"ב או חב"ב Habur to je Hadjab. Adiabena bila je glavni dio provincije Asirije (isp. Mannert V. 450).

Medju Židovima bilo je i tudjinaca, koji preuzeše djelomice one vrline, što su ih i njihovo protivnici priznavali, a slavi ih Josip Flav.¹⁾ u svome obraničkom spisu, napisanom za Trajana: »Njihova nepromjenljiva pobožnost, stroga poslušnost zakonu, umjerenost, milosrdje, međusobno složno življenje, preziranje smrti u ratu, marljivost u obrtu i zemljoradnji u miru, nepokolebljivo pouzdanje u Boga«. Ipak je više obraćenika steklo Židovstvo nepokolehljivim, često junački dokazanim uvjerenjem, da je ono jedina prava vjera, negoli svojom naukom i vrlinama svojih sljedbenika. Da je u svim zemljama bio velik broj onih, koji su sasvim ili djelomice nasljeđovali mozaički zakon, u tome se slažu Židovima prijazne i neprijazne vijesti²⁾. A naročito su žene bile i tu vodilje k vjerovanju. Horacije, Persije i Juvenalsvjedoče, da su se u Rimu mnogi u subotu uzdržavali od svakoga posla, postili i molili, palili svijetla i vješali vijence; drugi proučavahu i mozaički zakon, pohađjahu sinagoge i slahu hramski porez u Jersalem³⁾. Već davno, — teko veli Jos. Flav. —, raširilo se nasljedovanje naše pobožnosti i medju masama, i ne ima grčkog ni barbarskog grada ni provincija, kamo ne bi prodrlo subotno mirovanje i gdje se ne bi obdržavao post, paljenje svijetla i uzdržavanje od jela, koja su nam zabranjena⁴⁾. Prijelaz na židovsku vjeru bio je do Hadrijana zakonom sasvim nesmetan, kao što je ostala netaknuta sloboda vjeroispovjedanja, koju dopustiše Cezar i August. Prema Horac (S. I. 4, 142.) bilo je i sa strane Židova pokušaja, da obraćaju inovjerce.

Prema Matiju 23, 15, putovali su farizeji vodom i kopnom da predobiju jednoga obraćenika. Ali pošto je Antonin Pijo od Hadrijana zabranjeno obrezivanje Židova doduše dopustio da ga vrše na svojoj djeci, naprotiv najstrože zabrane obrezivanje inovjeraca, nije više moglo biti po ovom ediktu, koji je i kasnije ostao na snazi, formalnog prelaženja obraćenika na Židovstvo a

¹⁾ Jos. c. Apion II, 39. 41.

²⁾ Renan p. 292 f.

³⁾ Isp. De Rossi Bull. crist. V. 1867. p. 14. — Inv. XIV. 97 sgg. — Marquardt Hdb. IV. 90.

⁴⁾ Isp. Flav. Jos. c. Apion II. 39.

obraćenici ovoga kasnijeg vremena obdržavahu glavne zakone i uzdržavahu se od zabranjenih jela. Toj vrsti jamačno je pripadao najveći dio pristaša, koje je Židovstvo zadobilo među poganima, već u vrijeme prije Hadrijana.

Što je poganinu bilo najuzvišenije i najsvetije, to osudjivahu Židovi, a kasnije kršćani kao pogrdno, prokletno i pogubno za dušu. Nesveto je, veli Tacit, Židovima sve, što je nama sveto, a dozvoljeno kod njih, što je za nas nečisto¹⁾. Odnosaj židovske i kršćanske vjere prema mnogoboštvu bio je veoma različan. Premda su i jedni i drugi bezuvjetno osudjivali poganstvo, ipak je zapravo samo kršćanstvo bilo na neprijateljskoj nozi sa poganstvom. Židovska vjera, koja je divno sposobna da se brani, ali nikada nije bila odredjena za osvajanje, više se ogradila negoli tražila, da se na način poganstva raširi. Posvuda raširene, a usko međusobno vezane općine židovske imale su svakako izvjesnu privlačivost za poganstvo, ali mu nijesu nikada zadali štete, koja bi bila ugrozila njegov opstanak, pa je položaj Židovstva prema poganstvu bio u glavnome miroljubiv unatoč tvrvenju i sukobima, koji bi se kadikad događali²⁾.

Vjerski nazori rašireni u obrazovanom rimskom svijetu I. stoljeća p. Kr. — izvan pravih filozofskih krugova kretahu se između vjerovanja u opstanak narodnih bogova i njihove providnosti s jedne strane i apsolutne negacije ovih bogova s druge. Uz prvo je gledište, čini se, pristajao n. pr. Tacit³⁾. Govoreći o židovskoj vjeri izriče on svoje odlučno negodovanje protiv zapuštanja baštinjenog bogoslužja i protiv preziranja bogova. On je vjerovao, da oni ne samo izvođe nepromjenljivi poredak u svijetu, nego da zahvaćaju i neposredno u njegov tečaj i predznacima naviještaju budućnost. Židovstvo je moćno utjecalo na Egipat. Ali tamo započese protiv njega i neprijateljski i mrski napadaji. Počeli su nas ružiti, — veli Josip Flav.⁴⁾, — Egipćani, a da steku njihovu sklonost, dali su se i mnogi drugi na to, da izvraćaju istinu, jer niti priznavaju historičku činjenicu o dolasku naših predja u Egipat niti prikazuju vjerodostojno njihov odlazak. Nijesu imali snage, da prihvate nasu časnu nauku o Bogu, a kad vidješe, kako se umnožiše pristaše našeg vjerovanja, porodi se u njih zavist. Dalje se kaze⁵⁾: »Mi smo i svim drugim ljudima dali zakone, te se oni sve više uzimahu kao uzor⁶⁾. Prije svega priključise se Mojsiji u djelovanju i u nauci grčki filozofi, držeći se prividno svojih domaćih ustanova. Ali i u mnoštvu opaža se već od duže vremena mnogo revnovanja za našu vjeru. Nema naroda ni grada grčkog ni barbarskog, kamo ne bi bio

¹⁾ Friedländer: Sittengeschichte Roms p. 504.

²⁾ Friedländer: Sittengeschichte Roms p. 426.

³⁾ Ann. B. c. XIV—XVI.

⁴⁾ Jos. c. Apion. I, 25

⁵⁾ Jos. c. Apion, II., 39.

⁶⁾ V. Pavao listovi Rimljanima 2, 19 sl.

unišao naš običaj počivati sedmi dan i gdje se ne bi obdržavao post, paljenje svjetiljaka i mnogo naše zapovijedi o održavanju. Nastoje nasljedovati i našu građansku slogu, našu dobrotvornost, našu marljivost u obrtu, našu izdržljivost u patnjama, kad se radi o obrani zakona. Najviše treba se tome čuditi, da je zakon mogao sve to postići jedino svojom snagom: kao što Bog obuzimlje vasionu, tako se je i zakon raširio po cijelome ljudstvu¹⁾. Kad naima i ne bismo shvaćali izvrsnosti svih njegovih zakona, moralo bi nas mnoštvo onih, koji ih drže uzorcima, prisiliti, da stečeno o njima uzvišen pojam. Grčkim filozofima, — veli dalje Jos. Flav.²⁾ —, bilo je prazno bljestavilo alegorija³⁾ dobro poznato, radi čega su ih po zaslugi i prezirati i pristali uz našu pravu, dostojnu nauku o Bogu.

Od nje polazi i Platon; jer bez obzira na to, što u svojoj državi ne će uopće da ima pjesnika, odašilje on učtivo čak i Homera, pošto ga je ovjenčao i uljem pomazao, da ne bi svojim pričama potamnio pravi nazor o Bogu. — Upravo sjajno potvrđuje povijest apostola činjenicu, da su Židovi, osobito u vrijeme postanja kršćanstva, svoju vjeru raširili po cijelom tada poznatom svijetu. Tu nam se naime kazuje, da su učenici Isusovi, nadahnuti duhom svetim, na Duhove, kada su u Jerusalemu bili prisutni Židovi, obraćenici i druge židovske pristaše, u »jezicima« propovijedali: »A u Jerusalimu«, — tako se tu veli: (»Djela apostolska II. 5—11«) — »stajahu Jevreji ljudi pobožni iz svakoga naroda, koji je pod nebom. A kad postade ovaj glas, skupi se narod, i smete se, jer svaki od njih slušaše, gdje oni govore njegovijem jezikom. I divljahu se i čudjahu se govoreći jedan drugome: nijesu li ovo sve Galilejci što govore? Pa kako mi čujemo svaki svoj jezik, u kome smo se rodili? Parćani, i Midjani, i Elamljani, i koji smo iz Mezopotamije, i iz Indije i Kapadokije, i iz Ponta i Azije. I iz Frigije i Pamfilije, iz Misira i krajeva Livijskijeh kod Kirine i putnici iz Rima, i Judejci i došljaci. Krićani i Arapi, čujemo gdje oni govore našijem jezicima veličine Božije«. Gdjegod bi se Židovi diaspore počeli udomljivati, sveto im je pismo svagdje bilo nerazdruživim pratiocem, posvuda su sijali sjeme židovske nauke. Već Filon veli: »Od istoka do zapada sunca osjeća gotovo svaka zemlja, svaki narod, svaka država neku odvratnost prema tudjim zakonima i misli, da povećava uglednost domaćim zakonima, ako tudje prezire. S našim je zakonom ipak sasvim drugačije: »On podlaže sebi sve ljude i potiče ih na krepost. Barbare i Helene, stanovnike kopna i otoka, narode istoka i zapada, Evropu i Aziju, sve narode na zemlji«. S Filonom slaže se i Jos. Flav.⁴⁾: »Grka nas više dijeli

¹⁾ V. Dähne, Alexand. Religionsphilos. II. p. 243.

²⁾ Jos. c. Ap. II., 36.

³⁾ Alegorije išle su za tim, da odstrane iz mita o bogovima sve, što je bilo neprilično.

⁴⁾ Jos. Flav. c. Ap. II. 33, 39 kao i II. 10.

prostor nego naše težnje, pa zato nemamo razloga da ih mrzimo ili da im zavidimo. Nasuprot, mnogi se od njih zanimahu za naše zakone, a mnogi postadoše vjerni njihovi sljedbenici, dok su drugi ne imajući snage da istraju, opet otpalici.

Kako se Sveto Pismo raširilo među tadašnjim poganima, pokazuje nam jednim navedenim primjerom i povijest apostola¹⁾. Tu se pripovijeda, da je Filip sreo ugledna Etiopljanina, koji je na dvoru etiopske kraljice Kaudakije bio vrhovni rizničar te je došao u Jerusalem, da se pokloni Bogu, a na povratku se, sjedeći u kolima, zadubio čitajući proroka Isaiju. — Kako je intenzivno utjecala židovska vjera na poganstvo, pokazuje također izjava, što ju je Pseudoklement²⁾ dao svome prijatelju, a zakletom dušmaninu Židova Apionu. On mu je naime rekao, da se iza duga razmišljanja nije mogao prikloniti nijednom od vladajućih filozofskih sistema, ali da je morao priznati židovsku vjeru, pošto mi je, zahvaljujući dobroj sreći, jedan židovski kućarac, došavši u Rim, na najjednostavniji način otkrio spoznaju jednoga Boga.

Jos. Flav. pripovijeda u svojoj povijesti židovskoga rata³⁾. »Kako je poznato, živi židovski narod rasijan po cijelom svijetu među stanovnicima različitih zemalja, ali je najjače izmještan s ostalim pučanstvom u provinciji Siviji, koja graniči s njegovom postojbinom, a u njoj opet naročito u Antiohiji, radi veličine toga grada. Od kraljeva iza Antioha bilo im je dozvoljeno da se tu slobodno nastane. Taj je Antioh Epifan razorio Jerusalem i hram oplijenio. Ali njegovi nasljednici dali su Židovima u Antiohiji sve mjeđene zavjetne darove, položili ih u njihovoj sinagogi te Židovima dali ista građanska prava kao i Greima. I kasniji su kraljevi jednako s njima postupali, a jer se radi toga njihov broj znatno povećao, poljepšale oni svoje svetište krasnim i umjetničkim darovima te predobiše za svoju vjeru mnoštvo Grka, pa su ih tako u neku ruku učinili sastavnim dijelom svoje vlastite općine«.

Židovstvo je u diaspori sačinjavalo općinu apostola, koji se smatrahu pozvanima, da budu »svijetlom naroda«, pak su to uistinu i postali. Ako je zadaća Grka bila usavršivati slobodnim umom znanost i umjetnost, a zadaća Rimljana izvoditi politički i pravni poredak, historijsko znamenovanje Židovstva leži u očuvanju božanske objave, koja im je bila povjerenjena. U opreci prema neznanju i pokvarenosti poganskih naroda divno se odlikuje židovski narod u vjerskom pogledu; u njemu je najčišće živjela prastara predaja, njemu se na osobit način objavio Bog i dao mu religiozno liturgijsko i političko zakonodavstvo i slao mu proroke, učitelje i oslobodiocce. Bog je odabrao židovski narod, da

¹⁾ Djela apost. VIII. 27—40.

²⁾ Clem. Hom. V. 28.

³⁾ Bell. Jud. VII. 3, 3.

pa očuva od gadnog idolopoklonstva, a poganskom svijetu da bude svijetao primjer.

Taj je narod imao najstarije historijske isprave u svome Pentateuhu, koji je ujedno najbolje objašnjavao pitanja o Bogu i svijetu, o grijehu i milosti, koja su u poganstvu bila neriješena, i na koji se u tijeku stoljeća nadovezala obilata sveta literatura.

